

УДК: 330.101; DOI: 10.31388/2519-884X-2019-39-108-114

Кальченко С.В., д.е.н, проф.
Таврійський державний агротехнологічний університет
імені Дмитра Моторного

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКСПОРТООРІЄНТОВАНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СЕЛЯНСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ НА ЗАСАДАХ КООПЕРАЦІЇ

Анотація. В статті досліджено теоретичні та методологічні аспекти розвитку експортоорієнтованої діяльності селянських господарств на засадах кооперації. Обґрунтовано необхідність розвитку диверсифікованої обслуговуючої кооперації як запоруки конкурентоспроможного функціонування малих форм аграрного виробництва. Сформульовано базові принципи організації експортоорієнтованого розвитку селянських господарств на принципах кооперації. Розроблено алгоритм формування системи коопераційних утворень на базі селянських господарств, яка орієнтована на зовнішній ринок.

Ключові слова: кооперація, зовнішньоекономічна діяльність, селянське господарство, ефективність, аграрне виробництво, глобальна економіка.

JEL code classification: D 100; D 130; D 190

Kalchenko S.V., Doctor of Economics, prof.
Dmytro Motornyi Tavria State Agrotechnological University

PROVISION OF EXPORT-ORIENTED ACTIVITIES OF THE AGRICULTURAL HOLDINGS ON THE BASIS OF COOPERATION

Abstract. Introduction One of the promising areas of economic activity for the domestic peasantry is the foreign markets for agricultural products, both in raw materials and in finished form. Cheap labor, soil fertility are the natural advantages of farms, which potentially allow them to be in a better position than their foreign counterparts. Under these conditions, the issue of consolidation of peasant farms in the form of integration entities of cooperative-corporate types becomes especially relevant. The purpose of this article is to study the theoretical and methodological aspects of ensuring the export-oriented economic activity of the farms on the principles of service cooperation, taking into account global and national socio-economic trends and processes. Results. The results of the study proved the relevance of ensuring the development of export-oriented economic activities of domestic peasant farms on the basis of cooperation. The structure of the State Target Concept is analyzed development programs for the agricultural sector until 2020 for appropriate governmental measures. A plan for the development of an export-oriented network of service cooperatives based on peasant farms has been developed. Conclusions. The study analyzed the theoretical and practical aspects of the process of creating cooperative associations based on peasant farms in order to further ensure their export-oriented economic activity. The article substantiates the need for a systematic approach to the study of the current state and prospects of development of the service cooperative on the basis of the small-scale sector of agricultural production. The main problems, the presence of which hinders the process of cooperative construction in the system of peasant farms, are formulated. A plan for the development of an exported network of serving cooperatives was developed, based on representatives of small forms of agricultural production. The results of practical implementation of a set of measures to stimulate the development of the foreign economic vector of economic activity of the small-scale agricultural sector are substantiated.

Keywords: cooperation, foreign economic activity, peasant economy, efficiency, agrarian production, global economy

Постановка проблеми. Однією з особливостей сучасного розвитку вітчизняних селянських господарств є суперечливе поєднання значного потенціалу для свого подальшого функціонування в якості суб'єкта аграрного виробництва та проблем організа-

ційного, інформаційного та інфраструктурного характеру, які стримують процес перетворення сімейних форм сільськогосподарського виробництва на повноцінних учасників аграрних відносин. Одним з перспективних напрямків економічної діяльності для вітчи-

зняного селянства є зовнішні ринки сільськогосподарської продукції як у сировинному, так і в готовому вигляді. Дешева робоча сила, родючість ґрунтів є природними перевагами селянських господарств, які потенційно дозволяють їм знаходитися у більш виграшному становищі, порівняно із закордонними конкурентами. За цих умов набувають особливої актуальності питання консолідації селянських господарств у формі інтеграційних утворень кооперативно-корпоративного типів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та практичні аспекти розвитку кооперативних відносин на базі малих форм аграрного виробництва знайшли своє відображення в працях Ю.О. Лупенко, М.І. Туган-Барановського, О.В. Чаянова та ін. Проблематика забезпечення експортоорієнтованого функціонування селянських господарств та роль державних інститутів в даному процесі вивчалася в працях Л.В. Забураної, О.І. Коблянської, І.В. Свиноуса та ін. Разом із цим, на нашу думку, потребують подальшого дослідження питання, пов'язані із обґрунтуванням напрямків та перспектив експортоорієнтованого функціонування сімейних форм аграрного виробництва в системі кооперативних об'єднань.

Мета статті – дослідження теоретичних та методологічних аспектів забезпечення експортоорієнтованої економічної діяльності селянських господарств на принципах обслуговуючої кооперації з урахуванням глобальних та національних соціально-економічних трендів і процесів.

Основні результати дослідження. Оцінюючи перспективи розвитку кооперації на базі селянських господарств як засобу забезпечення експортоорієнтованого функціонування даного сегменту аграрного виробництва, слід враховувати специфіку кооперативного утворення взагалі, а також особливості формування подібних структур на базі дрібнотоварного сектору аграрного виробництва.

Згідно чинного законодавства, кооперація являє собою систему кооперативних організацій, створених з метою задоволення економічних, соціальних та інших потреб своїх членів [2]. Як бачимо, дана форма діяльності може носити всеохоплюючий характер, не

тільки забезпечуючи вирішення суто економічних питань для селянських господарств, а й сприяючи розвитку сільських територій в цілому

На цей аспект вказував М.І. Туган-Барановський, вбачаючи у кооперативному русі засіб національно-культурної консолідації українського суспільства, створення економічних підвалин для формування єдиної свідомої спільноти[6].

На важливості належного теоретико-методологічного забезпечення розвитку обслуговуючої кооперації в системі селянських господарств наголошує Ю.О. Лупенко. Під його керівництвом співробітниками ННЦ «Інститут аграрної економіки» НААНУ було розроблено рекомендації з організації економічних відносин в умовах внутрішньогосподарської кооперації; управління майном спільної часткової власності, створення акціонерних товариств в АПК; практичні посібники зі створення і діяльності сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу (СОК), зернового, машино-технологічного, молочарського СОК, стратегічні напрями розвитку підприємництва і кооперації в сільському господарстві на період до 2020 року; інвестиційний проект створення сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу; методичні рекомендації з формування системи кооперативних відносин; методичні рекомендації з організації молочарських обслуговуючих кооперативів[4].

Разом із цим слід відмітити, що у тексті Концепції Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року з 24 напрямків лише 5 в тій або іншій мірі відносяться до стимулювання розвитку кооперації в системі селянських господарств або підтримки експортоорієнтованої діяльності вітчизняних аграріїв. Перш за все, це заходи, пов'язані із забезпеченням ефективного функціонування кооперативних утворень на базі селянських господарств. До них, на нашу думку, слід віднести наступні напрями державної програми:

підтримка фермерських господарств, малих і середніх виробників сільськогосподарської продукції та створених ними сільськогосподарських кооперативів;

стимулювання створення та функціонування об'єднань виробників сільськогосподарської продукції, зокрема через делегування повноважень саморегульним організаціям в агропромисловому комплексі[5].

Разом із цим слід відмітити, що забезпечити створення та подальше ефективне функціонування кооперативних структур на базі селянських господарств виключно зусиллями аграріїв практично неможливо, оскільки вони не володіють належними навиками в сфері міжгосподарського будівництва, а також недостатньо обізнані в галузі нормативно-правового регулювання діяльності обслуговуючих кооперативів. Зазначені обставини обумовлюють необхідність наявності відповідного інформаційного забезпечення, яке має носити постійний безперервний характер.

Враховуючи це, надзвичайно актуальним, на нашу думку, є запровадження комплексу заходів, спрямованих на створення елементів інформаційно-консультаційної інфраструктури для представників малих форм аграрного виробництва. В даному напрямку у державній програмі присутні два положення:

розширення діяльності сільськогосподарських дорадчих служб, орієнтованих на безпосередню роботу з сільським населенням з метою адаптації дрібних та середніх сільськогосподарських виробників до конкурентних умов господарювання;

здійснення прикладних наукових та науково-технічних розробок[5].

Третій вектор завдань державної програми відноситься безпосередньо до проблематики виходу на світовий ринок. Нажаль, в даному аспекті присутній лише один напрямок, причому у досить звуженому вигляді, а саме: запровадження системи консультацій бізнесу в режимі реального часу щодо вирішення питань торгівлі на ринку ЄС[5].

На нашу думку, даний підхід суттєво обмежує комерційну активність вітчизняних аграріїв, орієнтуючи їх лише на один сегмент світового ринку продовольства, який, до того ж, вже є поділеним між розвиненими країнами. Більш привабливими, на нашу думку, є продовольчі ринки країн Африки та Азії, які приховують в собі значний споживчий потенціал.

В цілому аналізуючи наведені напрямки, слід відмітити, що у випадку реального втілення в життя наведених положень можна було б очікувати позитивних змін як в аграрній галузі в цілому, так і в сфері малого та середнього аграрного виробництва зокрема. Проте необхідно зазначити, що ці цілком розумні та обгрунтовані наміри протягом 2015-2020 років на практиці були реалізовані у незначній мірі. Підвищення рівня активності дорадницьких служб або збільшення кількості міжгосподарських об'єднань кооперативно-корпоративного типів практично не спостерігалось. Останній аналогічний проект мав назву «Рідне село» та не здобув реальних результатів, продемонструвавши лише низький рівень обізнаності пересічного селянина в сфері організації кооперативного будівництва.

Як свідчили результати аналізу опитувань голів кооперативних організацій України, що проводилися в рамках круглих столів Державної ініціативи «Рідне село», стан та перспективи функціонування переважної більшості кооперативів, не тільки виробничих, а й споживчих, залежить від невеликої кількості осіб (ініціативної групи), при тому, що основна маса членів не бажає, або не може ефективно приймати участь у формуванні організаційно-управлінських рішень.

Доводиться визнати, що практичний досвід створення кооперативних утворень на селі довів наявність невирішених проблем, які виникли 100 років тому, але так і не були розв'язані за теперішніх умов. У переважній більшості вони мають організаційний характер та пов'язані із самим процесом створення та забезпечення подальшого існування зазначених інтеграційних утворень.

1. Дефіцит кадрів. В даному випадку слід розглядати, понад усе два аспекти. По-перше, створення кооперативної організації має покладатися на ініціативну групу (від двох до п'яти осіб), члени якої особистим прикладом повинні цікавити потенційних членів до особистої участі в її діяльності. Необхідно не тільки наочно довести конкретну практичну користь від членства в обслуговуючому кооперативі, а й добитися від перших членів усвідомлення необхідності своєї активної співпраці. По-друге, забезпечення

ефективної економічної діяльності кооперативного об'єднання (налагодження збуту продукції, надання сервісних послуг тощо) потребує специфічних професійних навичок, які передбачають розуміння самої природи даного суб'єкта господарювання, його завдань та принципів відмінностей від класичної підприємницької одиниці.

2. Агресивне конкурентне середовище. Якщо на початку виникнення та становлення кооперативного руху на Україні проблема полягала мінімізації монополізму дрібних сільських крамарів, то за сучасних умов ситуація принципово змінилася. Для вітчизняного АПК характерним є монополія переробників, трейдерів, фірм, які займаються наданням сервісних послуг, виробляють та реалізують сільськогосподарську техніку, засоби захисту рослин тощо. Позитивно вплинути на ситуацію, що склалася, селянське господарство самотужки неспроможне.

3. Мобільність населення та наявність державної системи соціального захисту. За

сучасних умов удосконалення системи інфраструктурного та соціального забезпечення населення знизило рівень мотивації до заняття аграрним бізнесом серед мешканців сільських територій. По-перше, глобалізація інформаційного простору створила можливість для альтернативних форм самореалізації сільського населення (комп'ютерні послуги, копірайтинг, консалтингові послуги тощо). За цих умов фізична праця в аграрній сфері є менш привабливою для високоінтелектуального індивідуума. По-друге, наявність державних соціальних виплат (пенсії, субсидії, компенсації), навіть у існуючих незадовільних розмірах, дозволяють літнім селянам відповідним чином коригувати свою фізичну участь у підсобних господарствах. З метою оцінки сильних та слабких сторін при реалізації заходів щодо забезпечення експортоорієнтованого функціонування селянських господарств нами було проведено відповідне дослідження (табл.1).

Таблиця 1

SWOT – аналіз перспектив реалізації Програми розвитку експортоорієнтованої кооперативної діяльності на базі селянських господарств*

<p>Внутрішні сильні сторони Програми:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Реалізація Програми сприяє підвищенню професійних навичок члена господарства, їхньому індивідуальному самовдосконаленню. 2. Програма передбачає вирішення економічних та соціальних проблем кожного члена кооперативу. 3. Цілі Програми входять до переліку завдань регіональних соціально-економічних проектів. 4. Запровадження Програми підвищить рівень конкурентоспроможності селянських господарств в системі аграрного виробництва. 	<p>Внутрішні слабкі сторони Програми:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Відсутність практичного досвіду створення та розвитку кооперативних організацій. 2. Регіональна дезінтеграція, низький рівень самоорганізації серед селянських господарств. 3. Відсутність відповідного кваліфікаційного забезпечення для організації зовнішньоекономічної діяльності. 4. Проблеми організації зберігання та первинної переробки сільськогосподарської сировини.
<p>Зовнішні можливості Програми:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Налагодження співпраці представників аграрного виробництва, наукової спільноти та владних інститутів на регіональному рівні. 2. Отримання організаційної та інформаційної підтримки. 3. Можливість встановлення сталих зовнішньоекономічних бізнесових зв'язків. 4. Інституціоналізація кооперативних організацій в системі регіональних соціально-економічних відносин. 	<p>Зовнішні загрози Програми:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Сильні конкурентні позиції закордонних компаній на власних ринках, наявність державної підтримки. 2. Монополізація системи сервісних послуг в сфері сільського господарства. 3. Недосконала правова підтримка підприємницького вектору розвитку селянських господарств. 4. Економічна нестабільність на загальнонаціональному та регіональному рівнях.

*Розробка автора

Як бачимо, процес кооперативного будівництва на базі селянських господарств, у випадку своєї реалізації дозволяє досягти суттєвих позитивних змін не тільки в еко-

номічному, а й в соціальному аспектах. Разом із цим очевидно, що він має здійснюватися поступово з чітким визначенням проміжних цілей та завдань. В процесі дослі-

дження розроблено поетапний план стратегії розвитку обслуговуючої кооперації на основі малих форм аграрного виробництва, метою якого є вихід на зовнішні ринки (табл.2).

Слід відмітити поступовість реалізації запропонованих заходів, їх відповідність меті та завданням відповідного етапу. Приймаючи до уваги специфіку здійснення економічної діяльності в селянських домогосподарствах, особливо в господарствах споживчо-товарної та споживчої груп, доцільно, на нашу думку, використовувати поняття «внутрішній експорт» та «зовнішній експорт».

Запропоновані дефініції відображають складнощі із організацією збутової діяль-

ності з боку дрібнотоварного сектору, оскільки функціонування переважної більшості даного типу виробників обмежене регіоном проживання селянської родини, а обраний напрям виробничої діяльності обумовлюється особистими потребами (споживчі господарства) та наявністю і активністю місцевих логістичних центрів (споживчотоварні та товарні господарства). Аналізуючи стан та перспективи діяльності зазначених груп аграріїв, доцільно в даному аспекті використовувати термін «внутрішній експорт», маючи на увазі спроможність (або відсутність) конкретного господарства до реалізації виробленої продукції, товарів та послуг на загальнонаціональному рівні.

Таблиця 2

План розвитку експортоорієнтованої мережі обслуговуючих кооперативів на основі селянських господарств*

Мета	Завдання	Найменування заходів
I етап		
Створення диверсифікованої системи обслуговуючих кооперативів на основі малих форм аграрного виробництва	Забезпечення створення великої кількості регіональних та місцевих обслуговуючих кооперативів, формування їхньої стратегії на коротко-середньо-та довгостроковий період	Проведення тематичних навчальних семінарів – тренінгів для представників малого аграрного виробництва на базі регіональних науково-навчальних центрів. Створення спеціалізованих курсів з метою підготовки фахівців для організації кооперативної діяльності в аграрній сфері. Налагодження співпраці між кооперативними організаціями та представниками місцевої влади
II етап		
Опрацювання внутрішнього експорту, закріплення на загальнонаціональному ринку сільськогосподарської сировини	Розширення асортименту та ринків збуту продукції, посилення стандартів якості.	Розширення переліку послуг, які надаються членам кооперативу в рамках реалізації продукції. Створення пунктів зберігання та первинної переробки сільськогосподарської сировини. Надання правової та інформаційно-консультативної допомоги.
III етап		
Вихід на зовнішній ринок, набуття сталих позицій	Встановлення бізнес-контактів із закордонними партнерами, адаптація продукції до загальнонаціональних стандартів якості.	Забезпечення лобювання інтересів національних кооперативних об'єднань у вітчизняних та міждержавних інтеграційних утвореннях. Брендування власної продукції за регіональними харчосмаковими критеріями.

*Розробка автора

Прогнозується, що в процесі практичної реалізації запропонованих заходів будуть досягнуті наступні результати:

- збільшення кількості селянських господарств, які функціонують на товарних за-

садах (приватні підприємці та сімейні фермерські господарства);

- поживлення процесу кооперативного будівництва на селі (основними формами мають бути збутові, сервісні та інформацій-

но-консультаційні);

- поглиблення взаємовигідної співпраці між представниками малих форм аграрного виробництва (перш за все, селянських господарств) та регіональних науково-навчальних центрів в напрямку вирішення проблеми кадрового забезпечення та формування елементів інформаційно-консультаційної інфраструктури;

- підвищення рівня доходів сільського населення, підвищення статусності аграрної галузі для молоді, уповільнення процесів депопуляції на селі.

Висновки. В процесі дослідження було проаналізовано теоретичні та практичні аспекти процесу створення кооперативних об'єднань на базі селянських господарств з метою подальшого забезпечення їхньої ек-

портоорієнтованої економічної діяльності. В статті обґрунтовано необхідність системного підходу до вивчення сучасного стану та перспектив розвитку обслуговуючої кооперації на базі дрібнотоварного сектору аграрного виробництва. Сформульовано основні проблеми, наявність яких стримує процес кооперативного будівництва в системі селянських господарств. Розроблено план розвитку експорторієнтованої мережі обслуговуючих кооперативів, основою для яких є представники малих форм аграрного виробництва. Обґрунтовано результати практичної реалізації комплексу заходів щодо стимулювання розвитку зовнішньоекономічного вектору економічної діяльності дрібнотоварного сектору аграрного виробництва.

Список літератури:

1. Забуранна Л.В., Ярмоленко Ю.О. Потенціал провадження платформи агроцифрової кооперації для конвергенції регіонів у процесі сталого розвитку Економіка АПК. 2019. № 3. С. 87
2. Закон України «Про кооперацію» № 1087-IV від 10.11.2003р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1087-15> (дата звернення 11.09.2019).
3. Закон України «Про особисте селянське господарство» № 742 від 15.05.2003р. URL: <http://konesh.ru/zakon-ukrayini-pro-osobiste-selyanseke-gospodarstvo-stranica-4.html> (дата звернення 6.09.2019).
4. Лупенко Ю.О. Науково-методологічне забезпечення розвитку економіки сільського господарства України Економіка АПК, 2018, № 10 С.6-14.
5. Розпорядження Кабінету міністрів України Про схвалення Концепції Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2022 року» № 1437 від. 30.12.2015р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1437-2015-p> (дата звернення 10.09.2019).
6. Туган-Барановский М.И. Социальные основы кооперации. М.. Экономика. 1989. – 496с. (Экон. наследие).
7. Чаянов А. В. Краткий курс кооперации. М.: Кооперативное товарищество. 1925. 80с
8. Чаянов А.В. Природа крестьянского хозяйства и земельный режим. Труды Всерос. съезда Лиги аграрных реформ. 1918. М. С.4-5.
9. Челинцев А.Н. Теоретические основания организации крестьянского хозяйства. Харьков. 1919. 178с
10. Mishenin, Y., Valentynov, V., Maslak, O., Koblianska, I. (2017) Modern transformation in small-scale agricultural commodity production in Ukraine. Marketing and management of innovation, 4, 358–366.
11. Varchenko, O., Svytnous, I., Grynchuk, Y. and at (2018). The strategy of developing agricultural supply chain in terms of food security in Ukraine. International Journal of Supply Chain Management. 7(5). 657-666.

References:

1. Ziburanna L.V., Yarmolenko YU.O. (2019) The potential of agro-digital cooperation platform for regional convergence in the process of sustainable development. *APK economy*, 3, p. 87 [in Ukrainian].
2. Zakon Ukrayiny «Pro kooperatsiyu» [The Law of Ukraine «About cooperation»] 2003. № 1087-IV Available at: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1087-15> (accessed 11 September 2019) [in Ukrainian].
3. Zakon Ukrayiny «Pro osobyste selyans'ke hospodarstvo» [The Law of Ukraine «On Personal Peasant Farming»] (2003), № 742. Available at: <http://konesh.ru/zakon-ukrayini-pro-osobiste-selyanseke-gospodarstvo-stranica-4.html> (accessed 4 September 2019) [in Ukrainian].
4. Lupenko YU.O. (2018) Naukovo-metodolohichne zabezpechennya rozvytku ekonomiky sil'skoho hospodarstva Ukrayiny [Scientific and methodological support for the development of the agricultural economy of Ukraine]. *APK economy*, vol. 10, pp. 6-14 [in Ukrainian].
5. Rozporyadzhennya Kabinetu ministriv Ukrayiny «Pro skhvalennya Kontseptsii Derzhavnoyi tsil'ovoyi prohramy rozvytku ahrarnoho sektoru ekonomiky na period do 2022 roku» [Ordinance of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On Approving the Concept of the State Target Program for the Development of the Agricultural Sector of the Economy for the Period up to 2022»] (2015), № 1437. Available at: <http://konesh.ru/zakon-ukrayini-pro-osobiste-selyanseke-gospodarstvo-stranica-4.html> (accessed 10 September 2019) [in Ukrainian].
6. Tugan-Baranovskiy M.I. (1989) Sotsial'nyye osnovy kooperatsii [Social foundations of cooperation] [in Russian].

7. Chayanov A. V. (1925) *Kratkiy kurs kooperatsii* [Short course of cooperation] [in Russian].
8. Chayanov, A. V (1918) *Priroda krest'yanskogo khozyaystva i zemel'nyy rezhim* [The nature of the farm and land regime] [in Russian].
9. Chelintsev A.N. (1919) *Teoreticheskiye osnovaniya organizatsii krest'yanskogo khozyaystva* [Theoretical foundations of the organization of peasant farming]. [in Russian].
10. Mishenin, Y., Valentynov, V., Maslak, O., Koblianska, I. (2017) Modern transformation in small-scale agricultural commodity production in Ukraine. *Marketing and management of innovation*, 4, pp. 358–366 [in Ukrainian].
11. Varchenko, O., Svytnous, I., Grynchuk, Y. and at (2018). The strategy of developing agricultural supply chain in terms of food security in Ukraine. *International Journal of Supply Chain Management*, 7(5), pp. 657-666 [in Ukrainian].